

СОЦІАЛЬНИЙ ТА МАЙНОВИЙ СКЛАД ЗЕМСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ДІЛОВОДНИХ ДЖЕРЕЛ

О.В. Сараєва

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду інформаційного потенціалу діловодних джерел, що висвітлюють особливості формування соціального і майнового складу земського представництва Півдня України. Звіти губернаторів і поліцейських установ, матеріали листування губернаторів і земських управ, протоколи, клопотання земських установ до органів вищої влади дозволяють простежити механізми формування земського представництва і особливості його функціонування на місцях. Інформація діловодних джерел використовується при аналізі особового складу земських управ. Зазначається, що більшість матеріалів діловодства, що висвітлюють особистісний склад земського представництва, зберігаються у Державному архіві Російської федерації. Їх досконале вивчення дозволяє з'ясувати вплив особистісного фактору на ефективність діяльності земських установ.

Ключові слова: земство, документи діловодства, клопотання, інформаційний потенціал, джерело.

Універсальною тенденцією владно-політичних відносин у сучасному демократичному світі є децентралізація державного управління, розширення компетенції місцевих територіальних громад, створення реальних можливостей для самоврядних органів самостійно вирішувати питання місцевого значення. У цьому зв'язку надзвичайно корисним є вивчення історичного досвіду місцевого самоврядування в його регіональному вимірі, звернення до історичних прикладів децентралізації управління і створення ефективної системи взаємодії влади і суспільства. Саме такий вітчизняний досвід уособлює у собі феномен земств. Адже органи земського самоврядування виявилися здатними до вирішення важливих питань в соціально-економічній, медичній, освітній і інших галузях.

Результат земської реформи залежав від представництва органів місцевого самоврядування, ступеня їх компетенції. В період коли земства з'явилися на Україні,

дуже важливим було, щоб земці відповідали духу часу, своєму призначенню гласних від усього народу і були готовими вирішувати проблеми народного господарства і інші місцеві потреби. За таких умов, актуальним є вивчення джерел з історії земств України. Адже, їх аналіз дозволяє визначити ступінь ефективності діяльності представників земств та з'ясувати сильні сторони і прорахунки у формуванні земського представництва. Найбільш представницьким в цьому плані є корпус ділових джерел.

Метою наукової розвідки є визначення інформаційного потенціалу матеріалів діловодства з історії земств Південної України наприкінці XIX — початку XX ст., які висвітлюють соціальний склад земського представництва.

Найбільш значуща інформація про особисті якості земських службовців Півдня України і їх соціальний статус представлена в матеріалах діловодства земських установ, департаментів поліції, канцелярії губернаторів, що зберігаються в Державному архіві Російської федерації (ДАРФ). До них відносяться звіти губернаторів і поліцейських установ, матеріали листування губернаторів і земських управ, протоколи та ін. Ці матеріали є корисними для аналізу особового складу земського представництва та виявлення розбіжностей та суперечок з того чи іншого приводу між земськими діячами тощо.

Значна частина документів офіційного діловодства, які розкривають певні особливості і навіть таємниці формування земського представництва зберігаються у фонді 102 ДАРФ “Департамент полиции 1890-1966 гг.” Проаналізувавши матеріали цього фонду можна дійти підсумків, що серед земських діячів нерідко зустрічались особи які нехтували громадськими і службовими обов'язками, не відрізнялись високими моральними якостями, а іноді навіть йшли на службові правопорушення. Наприклад, у фонді 102 в справі департаменту поліції зберігається заява Херсонського губернатора від 26 листопада 1890 р. про низькі моральні якості і політичну неблагонадійність члена земської управи, колишнього вихованця Херсонського технічного училища Петра Павловича Клінарі. Після підтвердження цих фактів поліцейським управлінням, губернатор видав наступну резолюцію стосовно П.П. Клінарі: “В виду ограждения учащейся молодежи от вредного влияния данного лица, а Клинари действительно политически неблагонадежное лицо, необходимо исключить его из лав земства” [1].

В 102 ДАРФ зберігаються матеріали, які підтверджують, що аналогічні ситуації не були рідкістю у земських установах. Так, у справі 14 - “Дело Департамента полиции по Таврической губернии (9 января — 21 июля 1890 г.)” зазначеного фонду міститься запит Таврійського губернатора від 18 травня 1890 р. щодо політичної благонадійності дворянина, члена земства Петра Кандиби. Зацікавленість його особою була викликана тим, що “он организовал нелегальный бизнес по здаче в найм меблированных комнат близ колонии Чукурлар возле с. Ялта, в связи с чем за ним было установлено секретное наблюдение” [2].

Матеріали діловодства, що зберігаються в ДАРФ свідчать, що й так званий “третій елемент” земських службовців (земські лікарі і фельдшери, вчителі земських народних шкіл та ін.) також не відрізнявся політичною благонадійністю. Підтвердженням цього факту є доноси Департаменту поліції на земських лікарів Володимира Андрійовича Арнольдова і Семена Вікторовича Мурзаєва. Інформацію про цих лікарів запросила Херсонська земська управа у зв'язку клопотанням, що надійшло до неї з Медичного департаменту про надання лікарям статусу держслужбовців на підставі 92 ст. Зводу законів Російської імперії і доповненого Лікарського статуту 1886 р. В доносі начальника губернського жандармського управління від 5 вересня 1887 р. зазначалось, що для задоволення зазначеного клопотання існують суттєві перепони: “Служившие ранее на Екатеринбургской железной дороге, ныне женатые земские

врачи В.А. Арнольдов и С.В. Мурзаев являются крайне неблагонадежными в политическом отношении. Вследствии чего Департамент запрещает им занимать должности” [3].

Аналогічна ситуація з земськими службовцями складалась і в Таврійській губернії. В серед матеріалів діловодства справи 13 фонду 102 ДАРФ “Дело о политической неблагодежности лиц Таврической губернии (15 Января 1890 г. - 6 октября 1890 г.)” цінність представляє звіт Сімферопольського поліцейського управління Таврійському губернатору про професійну неблагонадійність фельдшера земської лікарні Єфіма Трофімова. В звіті зазначається, що 28 листопаді 1889 р. Сімферопольський поліцейський секретар здійснив обстеження повіту з метою розслідування справи про підбурювання фельдшером Є. Мірошніченком і його другом сином священика О. Лебединським, селян на перерозподіл землі. Далі, в матеріалах справи зазначається, що Мірошніченко дізнавшись про розслідування його справи, терміново виїхав в с. Дуванкой Сімферопольського повіту, більше того він подав клопотання про призначення його фельдшером в Дуванковську лікарню Сімферопольського повіту. Але Таврійське відділення міліції відмовило йому в працевлаштуванні, аргументуючи відмову наступними фактами: “Кроме того, что Е. Мирошниченко подбивал крестьян на передел земли, за ним еще и обнаружена длительная тайная переписка под вымышленным именем — Сидоров. Перед Рождеством же, в квартире Мирошниченко были замечены следы сожженной бумаги, по видимому почтовой, что дает основания предполагать, что Мирошниченко уничтожил часть секретной переписки узнав о следственном деле и тот-час же переехал в Симферополь” [4].

В справі 13 фонду 102 наявні матеріали, що свідчать про негативне ставлення адміністрації до земських службовців єврейського походження. Так, зі звітів Таврійського губернатора міністру внутрішніх справ, стає відомим, що в вересні 1890 р. було заведено справу на земського аптекаря Ноя Лазаревича Конторовича, який раніше працював в “богоугодних установах”. В ході розслідування справи було з'ясовано, що він “имел очень близкие отношения с еврейками Софьей Львовной Рафаиловой и женой дворянина Варварой Николаевной Цвилиновой”, котрі до того ж знаходились під поліцейським наглядом. В результаті службового розслідування земського службовця було звільнено з посади [5].

Слід звернути увагу на те, що сам факт встановлення поліцейським управлінням такого пильного контролю за земськими діячами і навіть за їх найближчим оточенням, підтверджує наявність в їх лавах ненадійних кадрів і прецедентів пов'язаних із цим. На важливість проблеми вказує і той факт, що поліцейський контроль було встановлено навіть над доглядачами земських бібліотек, типографій і літографій. Сторінки ж друкованих земських видань “Губернські” і “Єпархіальні” відомості підлягали жорсткій цензурі. Співбесіду з поліцією проходили і представники земських духовних семінарій. В матеріалах діловодства Департаменту поліції Катеринославської губернії 1890 р. зазначалось, що такий прискіпливий контроль над священиками був пов'язаний з конфліктами, що виникали в семінаріях між місіонерами і старообрядцями. Проте, суттєвих претензій до священнослужителів, що викладали в земських семінаріях, поліція не висувала. Навпаки, зазначалось, що в губернії проводились лекції священиком Архангельським, які мали велике значення в боротьбі з протестантством і розкольництвом, хоча й не дуже активно відвідувались народом [6].

Про те, що не тільки земські службовці перебували під наглядом поліції, але й їхня родина свідчить і звернення Таврійського губернатора до поліцейського управління від 18 січня 1890 р., з проханням надати інформацію про дружину члена земської управи Володимира Івановича Клаусена - Наталю Володимирівну Клаусен. Результатом звернення стало проведення слідства, в ході якої було з'ясовано, що Н.

Клаусен дійсно порушив закон несанкціонованою торгівлею в Сімферополі нотами і книгами. Крім того, в ході обшуку в квартирі Н. Клаусен були знайдені речі, які свідчили про її тісні контакти з особами виключно політично неблагонадійними. Наприклад, з дружинами земських лікарів Аренда, Львова, Лазарева, Молчанова і Корецького, а також з греком Еротом Софітом і Олександром Розановським, пізніше висланим у Сибір. В самому будинку Клаусен, за звітом Сімферопольського поліцейського управління, також постійно збирались підозрілі особи.

Аналізуючи матеріали діловодства земських установ Півдня України не можна не помітити упереджене ставлення поліції до євреїв, які займалися земською діяльністю. А от звернення уваги органів надзору на оточення земських службовців можна вважати цілком аргументованим, адже саме під впливом членів родини, друзів земці нерідко наважувались на неправомірні дії.

Втім, упереджене ставлення земців до євреїв також мало певне підґрунтя. Так, з листування губернатора з Таврійським поліцейським управлінням стає відомим, що в губернії земцями було викрито гурток місцевих євреїв “Общество палестинцев”. Метою гуртка було залучення якомога більше членів до товариства, для підтримки палестинського і сеамського братств. Керівний склад гуртка складався з купця Мойсея Зільбермана, учителів Меєрсона, Арьєнсона і Розенфельда, купецького сина Смородинського, рабинів Вадіна Рафаловича та Абрама Розенберга. Гурток цей не обмежувався зборами пожертвувань на користь палестинського братства, використовуючи антиурядову пропаганду і пропонуючи євреям ухилятися від виконання військової повинності [7].

Аналогічна проблема мала місце і в земських установах Херсонської губернії. На представників самоврядування губернського міста Херсона губернатору постійно надходили скарги від місцевого населення на дії голови земської управи М. Терещенка. В них зазначалось, що він і члени управи “покорные слуги евреев, играющих здесь первенствующую роль и делающих все, что им вздумается” [8]. При цьому, акцент робився на тому, що голова зовсім не піклувався про міський благоустрій, а скарги на його діяльність до вищих установ не були розглянуті.

Слід зазначити, що серед земських службовців було багато відданих справі осіб, які вірою і правдою служили імператору. Це підтверджують матеріали справи 47 фонду 102 ДАРФ в яких зазначалося: “Настроение умов народонаселения в отчетом году было удовлетворительным. Случаев волнений и ненормального отношения между членами не замечены. Интеллигенция и простой народ проникнуты горячей любовью к государю императору и его августейшему семейству и отечеству. С доверием относятся и к распоряжениям императорским» [9].

Аналогічну інформацію наводять матеріали справи 48 “О политической благонадежности лиц Таврической губернии (27 марта 1890 г. - 8 апреля 1890 г.)». В річному звіті Таврійського департаменту поліції губернатору зазначається, що земці Таврійської губернії, відданні своєму монарху і уряду, організували вечір пошани на честь річниці визволення імператора і його родини від загрози, яка його спіткала при аварії потягу 17 жовтня 1889 р. Під час свята земці співали молитву “За хранимого святым промыслом Отца земли Русской”. Ікони, перед якими молилися були зроблені руками земських майстрів на пожертвування самих земців [10].

Цікаво, що навіть “Положение о земских начальниках”, яке обмежувало компетенцію земств, було зустрінuto земськими діячами позитивно: “Ведение в действие положения о земских начальниках всеми классами населения почитается за особую милость царскую и встречено с большими надеждами” [11].

В звіті Таврійського департаменту поліції губернатору (1890 р.), позитивну оцінку отримали і представники так званого “третього елементу” земств: “Начальники земских школ и преподаватели относятся к делу преподавания и воспитания юношества с

добросовестностью. Образование в средних и нижних учебных заведениях разных наименований ведется с должной серьезностью. Введена учебная гимнастика. А учителя не были замечены в чем либо предусмотрительном в политическом отношении» [12]. Та й в цілому, діяльності земців надавалась достатньо висока оцінка: «Во всех земствах поддерживается должная дисциплина и оберегается нравственность» [13].

Зовсім інша ситуація склалась з викладачами земських шкіл у Херсонській губернії. Так, у фонді 102 справи 34 ДАРФ “Дело о политической благонадежности лиц Херсонской губернии (1890-1891 гг).” зазначалось, що викладач математики земської народної школи М.І. Антоненко, який раніше служив на Харківсько-Миколаївській залізниці, був звинувачений у політичній неблагонадійності. Звинувачення йому було висунуте у зв'язку з розповсюдженням листівок, заборонених цензурою. До того ж, він намагався організувати злочинний гурток «Любителей сценического искусства и малороссийской литературы», в якому збиралися літератори, які критикували державний устрій і імперську політику спрямовану на «обмеження прав народу». Але наміри ці були розкриті, коли під час обшуку у його квартирі було знайдено частину «антиурядової» літератури цього гуртку [14].

Отже, робота земців складалась з суцільних протиріч, що підтверджується тим, що у тій же справі «О политической благонадежности лиц Таврической губернии (27 марта 1890 г. - 8 апреля 1890 г.), в якій вихвалювалось поважне ставлення земців до імператора, зазначалось, що земські службовці, як і раніше викликали дорікання, стосовно індиферентного ставлення до потреб населення. До того ж, у відповідності до доносу департаменту поліції, спостерігалась розтрата земських коштів, головою губернської земської управи Г.І. Мещереніновим, який щойно зайняв посаду. Такі дії призвели до відкритого осудження діяльності земців народним загалом і висловлення пропозиції суспільства, щодо встановлення суворого урядового контролю над діяльністю земських установ.

Аналогічна ситуація склалась в Херсонській губернії у 1890 р. Голова земської управи хитрощами отримав гроші від Херсонського відділення державного банку, в розмірі 6 тис. руб., у зв'язку з чим на нього було заведено судову справу [15].

Ще гіршу характеристику отримав голова Херсонської земської управи 1895 р. М. Топічев. У матеріалах поданої на нього скарги місцевого населення губернатору, зазначалось, що він підтримував “самые близкие сношения с богатыми купцами, раскольниками и евреями. Пользуясь их особым вниманием сумел приобрести расположение городского головы господина Дыздарева» [16]. Загалом, для повітових мешканців було незрозумілим звідки він брав кошти і навіщо працював у земстві, адже його службова діяльність була спрямована виключно на задоволення особистих потреб [17].

Крім того, на земських діячів надходили скарги від населення відносно непомірного вживання деякими представниками земств алкогольних напоїв. Особливо це стосувалось представників від курії місцевих городян. У матеріалах фонду зазначається: “Многие представители местного населения в земствах приобрели весьма печальную репутацию благодаря нетрезвости, частым ссорам и взаимным обидам, происходящим между ними” [18]. У зв'язку із цим повітові мешканці пропонували земствам приділяти більше уваги боротьбі з пияцтвом.

Про наявність проблеми пияцтва свідчать і звіти земських управ губернському земському зібранню. Так, у звіті Катеринославського повітового земства 1872 р., зазначалось, що «Что влияние пьянства на социальную жизнь в уезде было впечатляющим. А то, что происходило после пьянки вообще трудно описать нормальными словами. Женщины относились к этому с ужасом, как к проявлению потусторонней силы. Гулянки сопровождалась постоянными дикими криками, песнями

и бранью. Конец этому наступал когда все деньги были пропиты и владелец кабака больше в долг не давал. Некоторые работники после гулянок не выходили на работу» [19].

Ще більш жорсткі нарікання від місцевого населення отримували деякі вчителі земських шкіл, особливо сільських. Так, у матеріалах справи 47 фонду 102 ДАРФ зазначалось: «Некоторые учителя не пользуются должной репутацией и навлекают на себя небезосновательные обвинения в любостязании и участии в внебрачных отношениях» [20].

З прикрістю повітові мешканці відзначали, що земській справі заважали і постійні чвари між головами земських управ і їх членами: «Между начальниками земских отделений и членами управ не усматривается единение душ» [21].

Оцінюючи діяльність земських установ за 1890 р. директор однієї з шкіл Херсонської губернії скаржився на те, що «Чины уездных земств пользуются дурной славой у населения и вызывают нарекания в нерадивом и недобросовестном отношении ко всем служебным обязанностям и корыстолюбию» [22].

Внаслідок зухвалого ставлення деяких земців до службових обов'язків в деяких повітах навіть розпочались повстання спрямовані проти діяльності земських установ. Так, у ДАРФ зберігається справа 43 фонду 102 «Дело о восстании крестьян Таврической губернии 1891 г.» в якій описується акція протесту сільського товариства с. Сікеренці Таврійської губернії проти земської управи. Як стає відомо з матеріалів справи, особливо селяни були незадоволені діяльністю голови управи — радника Г. Галагана. Селяни, на знак протесту, навіть почали вирубати дерева і підпалювати будівлі. Крім того, вони читали прокламації, які закликали народ до повстання проти земців. Звісно, що така агітація носила локальний характер і не мала особливого значення навіть серед місцевого населення, але вона підривала авторитет земств. На думку ж земців причина такого відношення полягала в тому, що селяни отримали освіту і користувались нею нерідко без необхідності. Також земські діячі зазначали, що через «надмірну освіченість» у селян знижувалась працездатність [23].

Отримавши характеристику земських службовців від поліцейського управління та повітових мешканців, варто ознайомитись з думкою губернаторів, щодо діяльності земців. У справі 23 фонду 102 ДАРФ «Постановления губернатора Таврической губернии (1893-1894 гг.)» зберігається відгук губернатора про земських службовців: «О земстве можно сказать, что оно до известной степени заботится о нуждах населения, но в отношении администрации держит себя черезчур самостоятельно и на каждом шагу старается отстоять свою самостоятельность» [24]. Далі зазначається, що якщо уряд вказує земствам на їх помилки, земства мають звертати на це увагу. Так, наводилися приклади коли адміністрація відмічала, що збір на користь земств був занадто високим, а земства продовжували його збирати. Також були випадки коли, уряд виступав за скасування мирових суддів, земства ж навпаки клопотались про те, щоб вони залишилися... Такі випадки призводили до конфліктів між вищою адміністрацією і земствами [25].

Аналізуючи ставлення губернаторів до земських діячів цікаво розглянути характеристику надану Херсонським губернатором 11 березня 1889 р. голові губернської земської управи Федору Платоновичу Нікітіну, який прагнув отримати посаду статського радника. В звіті губернатора міністру внутрішніх справ зазначалось: «Он бьется изо всех сил, чтобы выказать себя в высшей степени дельным, полезным деятелем и при том благонадежным во всех отношениях. И действительно, Никитин обладает особенной способностью показывать себя смотря по надобности то радикалом, то человеком в высшей степени преданным правительству. Однако это не мешает ему принимать на службу в земства лиц скомпрометированных в политическом отношении. Которым особенно покровительствует и всегда стоит за них горой» [26].

Як приклад «гри в благонадійність» Ф. Нікітіна, губернатор наводив випадок, коли під час чергового губернського зібрання, під час коли дворяни та депутати обговорювали питання про піднесення “Адресу подяки” імператору, за “милості даровані дворянству”, Нікітін в дуже різкій формі заявив, що дякувати не треба, бо нема за що! Далі за допомогою своїх прибічників він добився, щоб “Адреса” була написана в стриманій формі.

Почувши такі розсуди Нікітіна, губернський голова дворянства Куріс доповів про все губернатору, котрий мав необережність переказати інформацію деяким особам, які передали розмову Нікітіну. Вже наступного дня, під час відкриття дворянського зібрання, Нікітін дуже енергійно заявив, що “Адреса імператору” написана занадто стримано і що в ній недостатньо гаряче висловлено почуття безмежної відданості дворянства.

На довершення губернатор зазначав, що зупинився власне на постаті Нікітіна, тому що цей земець претендував ще й на посаду губернатора. Більше того, в своєму листі з Петербурга він писав, що йому вже запропонували посаду губернатора Західного краю чи Царства Польського, залишалось тільки обрати одну з губерній що йому пропонували. Але після випадку в дворянському зібранні, Куріс став менш пихатим, скоріш за все почавши сумніватись в здійсненні своїх сподівань [27].

Цей приклад є підтвердженням того, що в земських установах було дійсно багато протиріч, пов'язаних з розбіжностями у поглядах земських службовців на державний устрій і політичну владу. Загостренню проблем серед земців сприяло й те, що в земствах співпрацювали люди зовсім різного соціального і майнового статусу - від землевласників до селян. При цьому права останніх постійно нівелювалися, а дворяни-землевласники, які переважали в земських установах, дбали в першу чергу про свої власні інтереси. Звісно, що такі факти гальмували діяльність земських установ, не даючи можливості сконцентруватись на більш важливих питаннях того часу. Однак, ці помилки не заважали органам самоврядування здійснювати корисні проекти в соціальній, культурній та економічній сферах.

Таким чином, питання складу земського представництва України знайшло широке відображення в матеріалах офіційного діловодства земств і інших відомств, з якими земства співпрацювали. Більшість матеріалів діловодства, що висвітлюють особистісний склад земського представництва, зберігаються у Державному архіві Російської федерації. Їх досконале вивчення дозволяє з'ясувати вплив особистісного фактору на ефективність діяльності земських установ.

РЕЗЮМЕ

В статті аналізуються матеріали делопроизводства, которые рассматривают социальный и имущественный состав земского представительства Юга Украины. Делопроизводственная документация представлена отчетами губернаторов и полицейских учреждений, материалами переписки губернаторов и земских управ, протоколами и т.д. В работе дается анализ указанного комплекса источников и характеристика его информативных возможностей. Отмечено, что делопроизводственная документация позволяет не только рассмотреть общие черты формирования земского представительства, но и через деятельность отдельных личностей, выяснить особенности, идеалы, моральные принципы, ценности и волевые качества свойственные земским служащим.

Ключевые слова: земство, материалы делопроизводства, ходатайство, информационный потенциал, источник.

SUMMARY

The paper analyzes the sources of conducting a business that observe the social and material composition of the Southern Ukraine state representation. Documents of conducting the business are presented by the reports of governors and police institutions, the materials of the correspondence governors and district councils, protocols, etc. The paper is devoted to the analysis of the complex of the sources and characteristics of its informative opportunities. It was noted that the documentation of conducting the business allows you to not only discuss the General features of the formation of district offices, but also through the activities of individuals, find out the features, ideals, moral principles, values, and strong-willed qualities peculiar to local employees.

Key words: local administration, documents of conducting a business, petition, information potential, the source.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ), ф. 102.-ДПЗ 3, оп. 88, спр. 12 (Ч. 1), арк. 1-2.
2. Там само. - Арк.5.
3. Там само. - Спр. 13 (Ч. 1), арк. 9.
4. Там само. - Арк. 11.
5. Там само. - Арк.11 зв.
6. Там само. - Спр. 12 (Ч. 2), арк. 21.
7. Там само. - Арк. 22.
8. Там само. - Арк. 23.
9. Там сам. - Спр. 47, арк. 3.
10. Там само. - Спр. 48, арк. 4
11. Там само. - Арк.3 зв.
12. Там само.
13. Там само. - Арк. 4.
14. Там само. - Спр. 34, арк. 3.
15. Там само. - Спр. 48, арк. 4 зв.
16. Там само.
17. Там само. - Арк.5.
18. Там само. - Арк. 5 зв.
19. Отчет Екатеринославского уездного земства очередной сессии 1872 г.-
Екатеринослав: Тип. губернского земства, 1873.- С. 12.
20. ДАРФ, ф. 102.-ДПЗ 3, оп. 88, спр. 12, арк.12.
21. Там само. - Арк.8.
22. Там само. - Арк.8 зв.
23. Там само. - Спр. 43, арк. 4.
24. Там само. - Спр. 48, арк. 10.
25. Там само. - Спр. 23, арк. 3.
26. Там само. - Арк. 3 зв.
27. Там само. - Арк. 4.

Надійшла до редакції 22.03.2013 р.